

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Lönnroth, Harry

Title: Pettersson, Theresia: Stockholms stads tänkeböcker. Funktionell texthistoria 1476-1626 (2017)

Year: 2017

Version:

Please cite the original version:

Lönnroth, H. (2017). Pettersson, Theresia: Stockholms stads tänkeböcker. Funktionell texthistoria 1476-1626 (2017). Språk och stil NF, 2017(27), 259-263.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-338895>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

skräcknovell. Sammantaget resulterar det alltså i en ganska välfylld verktygslåda. Sist i kapitlet kommer återigen ett avsnitt med bedömningsaspekter, kopplade till dramaturgi, röst- och perspektivskifte samt personbeskrivningar.

ET är omfattande och ganska kompakt, och samtidigt tydligt pedagogiskt upplagd – de konkreta analyser av elevtexter som löper genom hela boken är en vägledning för läsaren och illustrerar hur de ibland snarlika begreppshierarkierna ska förstås. En annan grundbult i arbetet är den återkommande kopplingen till styrdokument, här tas nog inget upp som inte först presenterats i centralt innehåll eller kunskapskrav för de två svenskämnen.

ET skiljer sig från sina föregångare genom att vara så omfångsrik och genom att fylligt ta upp så många olika aspekter. Det är glädjande att textbindning får en central plats i analysmodellen; min bild är att det momentet inte har varit särskilt framträdande i våra svenskläroverutbildningar. Annat glädjande här är att Nordenfors så tydligt riktar sig till undervisare både i svenska och svenska som andraspråk, och att han presenterar en analysmodell med inslag från både språk och litteratur. Det kan tyckas självklart, eftersom språk och litteratur är integrerade i svenskämnen i grundskola och gymnasium, men så ser ju inte alla våra läroverutbildningar ut. Och även om elevernas egna berättande texter inte får så stort utrymme på gymnasiet så kvarstår litterära texter som en central genre, och det metaspråk som presenteras i kapitel 5 kan också med fördel användas när elever ska analysera andra skönlitterära texter.

Litteratur

- Holmberg, Per, 2010: Text, språk och lärande. Introduktion till genrepedagogik. I: Olofsson, Mikael (red.), Symposium 2009. Genrer och funktionellt språk i teori och praktik. Stockholm: Stockholms universitets förlag. S. 13–27.
- Josephson, Olle, Melin, Lars & Oliv, Tomas, 1990: Elevtext. Analyser av skoluppsatser från åk 1 till åk 9. Lund: Studentlitteratur.
- Palmér, Anne & Östlund-Stjärnegårdh, Eva, 2015: Bedömning av elevtext. En modell för analys. Stockholm: Natur och kultur.
- Swales, John, 1990: Genre analysis. English in academic and research settings. Cambridge: Cambridge University Press.

Carin Östman

Pettersson, Theresia: Stockholms stads tänkeböcker. Funktionell texthistoria 1476–1626. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 66.) Diss. 256 s. Stockholms universitet 2017. ISSN 0562-1097, ISBN 978-91-7649-803-3.

Theresia Petterssons doktorsavhandling i nordiska språk är en monografiavhandling som fokuserar på protokoll som sju olika stadsskrivare vid Stockholms rådstugurätt

har skrivit under en period på 150 år, dvs. från slutet av 1400-talet till början av 1600-talet.

Tänkeböcker är per definition böcker med domstolsprotokoll som fördes i en stads rådhusrätt i äldre tid. Det århundrade som undersökningen framför allt fokuserar är 1500-talet, dvs. den tidsperiod som – bortsett från närmast bibelspråket – hamnat något i skymundan inom svensk språkhistorisk forskning (s. 23). Den tidigare forskningen har främst varit intresserad av den fornsvenska tiden eller av senare århundraden från 1600-talet framåt. Pettersson skriver att hon vill fylla »en del av den forskningslucka som finns i vår kunskap om dessa texter [tänkeböckerna], och om 1500-talets skriftbruk i allmänhet» (s. 22, se även s. 23, 27). Hon är intresserad av den språkliga variationen och förändringen i de på folkspråket avfattade tänkeböckerna som kan sägas vara en genre i förändring.

Avhandlingen täcker en viktig språklig och samhällelig brytningsperiod: språkligt är perioden en övergång från den yngre fornsvenska tiden till den äldre nysvenska tiden, en traditionell språkhistorisk periodindelning som resultaten i avhandlingen även delvis ifrågasätter. Samhälleligt vittnar perioden om en utveckling från senmedeltiden till den tidigmoderna tiden. Den institutionella kontexten utgörs huvudsakligen av det svenska rättssystemet och den svenska förvaltningen. Staden växer, texter produceras i ökad takt, och stadens råd och rådstugurätt spelar en allt större roll i samhället. Inom rådstugans väggar möter vi den medeltida världen och människan i närbild; stadsskrivaren förevisar den dynamik och mångfald som kännetecknar diskursen i rättssalen. Rådstugurättens protokoll, *tänkeböckerna* eller *domböckerna*, erbjuder därför en unik möjlighet att undersöka hur skriftspråket sakta men säkert vinner terräng i olika sociala sammanhang i samhället, t.ex. inom städernas administration. Och huvudstadens rådstuga är självfallet det främsta exemplet på detta mångfacetterade fenomen. Pettersson visar att stadens tänkeböcker är »en ovärderlig källa till senmedeltida och tidigt modernt skriftbruk» (s. 228).

Rådstugan var inte bara en dömande instans utan också en förvaltande myndighet. Den hade alltså en dubbel roll. Tänkeböckerna innehåller därför många typer av ärenden: det finns *administrativa ärenden* som t.ex. justitie- och skatteförvaltning samt ekonomi-, militär- och kyrkoförvaltning. Det finns också *tviste- och civilmål* som t.ex. tvister i ekonomiska frågor, skiftesmål och utredningar samt arvs- och skuldärenden. Och det finns *brottmål* som t.ex. egendoms-, vålds- och sedlighetsbrott samt brott mot näringslagstiftning och religion.

Theresia Petterssons avhandling är »en *diakron språkbruks- och texthistorisk undersökning med funktionellt perspektiv*» (s. 15). Syftet består av två forskningsuppgifter: för det första finns det ett empiriskt syfte, dvs. författaren vill analysera språket och den språkliga förändringen i tänkeboksmaterialet och förklara den eventuella språkliga förändringen och variationen med hjälp av olika språkexterna faktorer (s. 16). För det andra finns det ett teoretiskt syfte: författaren vill bidra till den teoretiska diskussionen inom sitt område, speciellt den forskning som försöker förstå språkbruks- och textförändringar i en samhällelig kontext under givna historiska tidpunkter. Till de stora frågorna i avhandlingen hör bl.a. frågan om vad som händer med en text i ett 150-årsperspektiv och vilka textmönster som växer fram i protokollen (s. 210). Arbetet visar bl.a. att tänkeboken är en genre som kan sägas ha såväl »en äldre administrativ skriftspråklig texttradition» som »en mer modern beskrivande/berättande prosa» (s. 220).

Tänkeböckerna från Stockholm är bevarade från och med år 1474, men serien är inte komplett. Under den första hälften av 1600-talet genomgår magistraten en reform som också påverkar den tidsmässiga avgränsningen av arbetet. Undersökningsperioden för avhandlingen är åren 1476–1626, dock med följande avgränsningar: Pettersson har valt sju tänkeböcker för sin analys med ca 25 års mellanrum. De valda tänkeböckerna är årgångarna 1476, 1499, 1525, 1550, 1575, 1600 och 1626. En annan avgränsning är den att hon har valt hundra ärenden från varje årgång, vilket innebär att hon har excerperat 700 ärenden, dvs. drygt 76 000 ord (s. 22). Dessa ärenden och ord ligger till grund för ett antal textstrukturella och lexikogrammatiska analyser i avhandlingen.

En central aspekt som har med materialets natur och art att göra är att det består av s.k. *renovationer*, renskrivna protokoll som stadsskrivaren har skrivit utgående från de s.k. koncepttänkeböckerna. Som påpekats ovan, var sju stadsskrivare verksamma i Stockholm under den aktuella perioden, och speciellt den lärde Olaus Petris namn förekommer ofta i texten. Utöver mästern Olof vet vi inte så mycket om de övriga stadsskrivarna, men den tidigare forskningen har ändå kunnat visa att stadsskrivaren i Stockholm var bokligt bildad (s. 47). Det källmaterial som Pettersson använder har getts ut i tryck under 1900-talet, och hon har även skannat in detta material i elektronisk form för att underlätta excerperingen.

Sin metod utvecklar Pettersson i ett särskilt kapitel där hon redogör för de olika ärendekategorierna och diskursnivåerna som spelar en stor roll i arbetet. *Ärendekategorierna* är ett språkexternt sätt att systematisera tänkeboksmaterialet medan *diskursnivåerna* är en språkstrukturell indelning. I avhandlingen aktualiseras fyra ärendekategorier: *inregistreringsärenden*, *administrativa ärenden*, *brottmål* samt *tviste- och civilmål*. Till sitt kommunikationssätt kan dessa ärendekategorier vara antingen s.k. *ensidiga ärenden* eller *flerpartsärenden*. Med *diskursnivåer* – eller *diskurssituationella nivåer* – åsyftas de tre kommunikativa lager som urskilts i materialet (s. 68). I avhandlingen tillämpar Pettersson både kvantitativa metoder och kvalitativa metoder (närläsningar).

I sin avhandling visar Pettersson hur man kan anlägga ett funktionellt grammatiskt perspektiv på ett äldre historiskt (rättegångs)material (s. 228). Den teoretiska ramen för avhandlingen utgörs av den forskning som gjorts inom den sociokulturella språk- och texthistorien eller den sociohistoriska språkvetenskapen (s. 17). Det funktionella angreppssättet baserar sig på teorier och modeller som i Sverige har utvecklats bl.a. av Ulf Teleman och internationellt av Michael Halliday. Pettersson är intresserad av språkbruk och skriver så här (s. 15): »Avhandlingens övergripande frågeställningar har ett tydligt funktionellt fokus: för vad tas skriften i bruk under perioden? Vilket slags språk/språkbruk får representeras i skrift? Hur förändras skriftbruket inom verksamheten i och med att verksamheten förändras?» Avhandlingens språkvetenskapliga positionering beskriver hon med den ovan nämnda etiketten »*diakron språkbruks- och texthistorisk undersökning med funktionellt perspektiv*» (s. 17). I denna definition ingår de centrala nyckelorden som berättar om det valda teoretiska perspektivet: *språkbrukshistoria*, *texthistoria* och det *funktionella perspektivet*. Till de mest centrala begreppen i avhandlingen hör även *administrativ skriftkultur*, *diskurs* och *diskursnivå*, *register*, *språkbruksmiljö*, *verksamhet* och *ärendekategori* (s. 23–25). Här kan man dock konstatera att skribenten inte följer någon etablerad teorimodell i sina analyser: med hjälp av funktionella metoder vill hon besvara funktionella frågor (s. 223).

Avhandlingen är disponerad i åtta kapitel som i sin tur består av olika avsnitt. I det inledandet kapitlet redogör Pettersson för utgångspunkterna för avhandlingen och i ka-

pitel 2 för forskningssammanhanget och den teoretiska ramen. I kapitel 3 fokuserar hon på språkbrukssituationen (samhället) med speciell hänsyn till rättssystem och förvaltning, rättsutveckling och det tilltagande skriftbruket, samt skriftproduktion inom rådstugurätten. I kapitel 4 presenterar Pettersson hur hon har systematiserat sitt källmaterial och redogör för metoden i de delundersökningar som ingår i avhandlingen. Här introduceras de för avhandlingen centrala begreppen *ärendekategori* och *diskursnivå*. Brottmålen ägnas en specialundersökning i kapitlet, och i många avseenden intar de en speciell ställning i arbetet.

Kapitel 5 är en delundersökning som handlar om uttryck för *personreferens*. I fokus ligger »de språkliga medel som används i tänkeböckerna för att referera till personer som på ett eller annat sätt var indragna i rådstugans verksamhet, dvs. *vem* som gör, har gjort eller ska göra något» (s. 100). I de olika specialanalyserna analyseras uttryck för personreferens och olika variabler som t.ex. *ärendekategori* och *diskursnivå*. I kapitel 6 finns en delundersökning där olika uttryck för *tid* står i fokus, speciellt de finita verbens tempus samt tidsomständighet. Delundersökningen i kapitel 7 har *lexikala uttryck* som tema, speciellt juridiska pronomen (t.ex. *förskrivne, förbemälde*), ordpar (t.ex. *fritt och quitt, hand och mund, födde och ofödde*) och nominaliseringar (t.ex. bildningar på *-an, -else, -(n)ing, -ande*). I det avslutande kapitlet sammanfattas resultaten och tänkeboken som text diskuteras. Arbetet är försett med 19 figurer och 32 tabeller; litteraturlistan omfattar 17 sidor.

Theresia Petterssons funktionella texthistoria om Stockholms stads tänkeböcker 1476–1626 är den första vetenskapliga undersökningen som visar hur språk- och textmönster i Stockholms stads tänkeböcker ser ut. Avhandlingen är ett utmärkt exempel på att de svenska tänkeböckerna är mycket värdefulla källor till Sveriges historia och språkhistoria under medeltiden och nya tiden, och de belyser på ett mångsidigt sätt livet och människorna på det lokala planet och i ett riksperspektiv. Avhandlingen fördjupar vår bild om språk- och textmönstren under fornsvensk och nysvensk tid. Tänkeböckernas kulturhistoriska, rättshistoriska och stadshistoriska värde är stort, men de är dessutom viktiga språkhistoriska källor där det muntliga och det skriftliga möts. Protokollen är skrivarens referat av de muntliga vittnesutsagorna i stadens rådstuga, och i denna avhandling redogörs på ett övertygande sätt för samspelet mellan de språkexterna ärendekategorierna och de språkstrukturella diskursnivåerna. Vi ser hur skriftspråket tas i bruk i rådstugurätten och hur det växande skriftbruket leder till nya kommunikativa krav och situationer. Pettersson visar också att den rika språkliga variationen i tänkebokstexterna inte beror på slumpen utan där finns en inre logik; texterna är i stor utsträckning heterogena men där finns en röd tråd trots allt.

Theresia Petterssons ämnesval är ambitiöst och imponerande. Stockholms stads tänkeböcker är ett källmaterial som kräver mycket av sin forskare. Hon har tagit itu med ett stort ämne som har ett betydande informationsvärde; hon vill teckna stora linjer och är intresserad av den stora bilden. Hon skriver att hennes »övergripande ambition har varit att försöka ringa in en så lång period som varit praktiskt rimlig, och ett så brett material som möjligt» (s. 69). Arbetet innehåller gott om detaljer, men man kan följa författarens resonemang och logiska argumentation från pärm till pärm. Ämnesvalet och problemställningen är med andra ord högst relevanta, även om jag i min opposition som fakultetsopponent riktade viss kritik mot avgränsningen av uppgiften och forskningsfrågorna, speciellt syftesformuleringen. Också användningen av orden »hypotes» (s. 68,

99) eller »tes» (s. 17, 48, 68) i avhandlingen har jag upplevt som något problematisk ur avgränsningens synvinkel. Om det är fråga om hypoteser i ordets sanna bemärkelse borde de antingen verifieras eller falsifieras i slutet av avhandlingen. Reflektion saknas också när det gäller förslag till framtida forskning.

När det gäller beaktande av tidigare forskning uppvisar författaren en stor beläsenhet. Hon är väl insatt både i den nordiska och i den internationella forskningen från språkhistorien till texthistorien. Hon uppmärksammar den tidigare forskningen på ett sakligt och kritiskt sätt men upprepar den inte som sådan. Hennes undersökning är en betydelsefull fortsättning på tidigare diskussioner om Stockholms stads tänkeböcker och andra rättsprotokoll i riket, men arbetet är också ett helt nytt initiativ i ett metodiskt och teoretiskt perspektiv.

I arbetet definieras och används en hel del begrepp – somliga oftare än andra – och de flesta försvarar sin plats i framställningen. Den begreppsliga klarheten är överlag god, även om Pettersson ibland tycks utgå ifrån att terminologin inom den systemisk-funktionella traditionen är bekant för alla. De flesta termer i avhandlingen definieras dock på ett vetenskapligt men också läsarvänligt sätt, och Pettersson visar att hon behärskar den teoretiska ram och apparat som utgör grunden för hennes analyser.

Arbetets styrka ligger i dess material och metod. Materialet är både kvalitativt relevant och kvantitativt tillräckligt för ändamålet, och den metodologiska diskussionen för vetenskapen framåt. Och även om Pettersson inte analyserar varje årgång och ärende, består hennes material som nämnts av ca 700 ärenden och korpusen av ca 80 000 ord. Hon är också medveten om de källkritiska aspekter som förknippas med äldre textutgåvor och kan förhålla sig till det tryckta materialet med tillräcklig försiktighet. Det kritiska greppet är överlag bra i avhandlingen. Tvärvetenskaplighetsdiskussionen lyser dock med sin frånvaro, något som är intressant med tanke på det i allra högsta grad tvärvetenskapliga temat.

I ett metodiskt perspektiv har avhandlingen alltså många förtjänster. Genom att använda sig av ärendekategorier och diskursnivåer lyckas Pettersson i detalj belysa den stora språkliga variation som präglar tänkeböckerna som text. Arbetet övertygar också med sina många autentiska exempel som kommenteras på ett konsekvent sätt, och resultaten visar även att denna variation ingalunda är så slumpartad som tidigare ansetts. En aspekt som med fördel kunde ha diskuterats utförligare är frågan om de enskilda skrivarnas individuella roll vid producerande av tänkeböckerna, dvs. skrivaren som skrivande aktör och frågan om den kollektiva skrivprocessen. Finns det skillnader mellan skrivarna och vad är t.ex. Olaus Petris bidrag i processen?

Theresia Petterssons doktorsavhandling är utan tvekan ett mycket intressant och förtjänstfullt akademiskt lärdomsprov. Arbetet utgör en logisk och sammanhängande helhet och det råder god balans mellan dess delar. Avhandlingen präglas genomgående av stor noggrannhet och akribi, och ett kritiskt grepp genomsyrar hela framställningen. Avhandlingen är ett viktigt bidrag till vår kännedom om olika skriftbruksmiljöer och det innehåller gott om resultat som fördjupar vår förståelse om samspelet mellan samhällsförändringar och språkbruks/textförändringar. Samtidigt ser vi hur det på folkspråket tilltagande administrativa skriftspråkbruket växer fram under en av de mest dynamiska perioderna i den svenska historien och språkhistorien.